

L'evolució de l'economia regional catalana entre 1960 i 1980

Josep M. Carreras, Anna Mestre

INTRODUCCIÓ

Aquest treball tracta de fer una primera anàlisi de l'evolució d'allò que podríem anomenar economia regional catalana al llarg de vint anys de la seva història recent, de 1960 a 1980, en base fonamentalment a la literatura especialitzada existent.

La primera dificultat es troba en la definició del camp temàtic; el seu nucli serien els problemes socials amb dimensions espacials i amb referència concreta a Catalunya. Però això es pot agafar en diversos sentits, especialment pel que fa a la seva extensió. Per la formació professional dels autors, però creiem també reflectint la realitat, l'accent es posa sobretot en el treball dels economistes. Caldria sens dubte realitzar una tasca similar en el terreny dels arquitectes i dels geògrafs, tot i que, com es veurà en les referències, s'han tingut en compte els treballs d'aquests professionals quan apareixen a les bibliografies consultades.

En el treball s'ha fet una evolució temàtica i d'activitat a nivell qualitatiu, que s'ha contrastat amb una anàlisi quantitativa basada en el buidat de les successives bibliografies econòmiques publicades pel Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya. La responsabilitat de la primera part recau en Josep M. Carreras i l'anàlisi bibliogràfica l'ha fet Anna Mestre, però les dues parts iniciades per separat han portat de manera prou fàcil a unes conclusions, que són assumides conjuntament pels autors.

Finalment voldríem subratllar que les referències personals només estan fetes pensat en la seva utilitat per a l'explicació d'un fenomen col·lectiu. No voldríem que, com ha passat altres vegades en tractar d'una forma semblant altres temes, algú se sentís exclòs o trobés a faltar algun fruit del seu treball. Això pot ser degut a les fonts utilitzades, a la poca traça dels autors o a un altre factor que am-

pliarerem a les conclusions, que té a veure amb el desconeixement que produeix l'allunyament físic però sobretot temporal de la nova generació de treballadors d'aquestes qüestions; per a tots ells les nostres excuses i el nostre suport.

PRIMERA PART. EVOLUCIÓ TEMÀTICA D'ACTIVITAT

1. Els antecedents (els anys cinquanta)

La creació de la facultat de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials (Secció d'Econòmiques) l'any 1953, va ser fonamental en aquest camp com en d'altres (GASCH i ROCA, 1973).

Hi havia al marge del camp dels economistes altres corrents que aquí no es tractaran de manera aprofundida però estan entre els fonaments de la «ciència regional»: per una banda, els geògrafs de llarga tradició, i concretament la branca dedicada als estudis d'economia comarcals, resumida de forma excel·lent per ENRIC LLUCH (1970). Per l'altra, els arquitectes, que havien monopolitzat el camp de l'urbanisme de la postguerra (TERÁN, 1978) però que a més entraven en el camp del territori. Unes mostres representatives d'aquell moment podrien ser: la participació de R. TRIAS FARGAS en el famós cicle de conferències del grup R celebrat l'any 1957 a Barcelona, en què parlà d'urbanització, localització econòmica i estructura econòmica, o la ponència de Gabriel Alomar, al *I Congreso Nacional de Urbanismo* també celebrat a Barcelona el 1959 i que parlà de temes semblants.

Una excepció en aquest panorama incipient és sens dubte la figura peonera de Romà Perpiñà Grau, que ja en la postguerra, però sobretot en la seva obra bàsica (1954), enceta una sèrie de qüestions sobre l'estructura regional espanyola, que suposen un avenç considerable sobre el nivell mig, que sobre aquesta qüestió tenia en la ciència espanyola en general.

Respecte a la planificació, una de les línies principals de l'actuació sobre el territori, la situació potser de forma molt simplificada podem dir que era d'espera. L'exemple dels antecedents: el «Regional Planning», el Pla d'Obres Públiques i el CAIRN de la Generalitat de Catalunya, peoners en aquest camp i sense imitadors arreu d'Espanya, només es podia intuir en alguns plans provincials i concretament a Catalunya en el cas del de la província de Barcelona (1953).

Poc tenia a veure l'economia regional amb el que es feia per exemple a Badajoz o Jaén, tot i que a l'hora de buscar alguns exemples de política regional espanyola de l'època és el que hem d'esmentar. Podem trobar-ne diferents valoracions, les de l'època favorable (MARTÍN LOBO, 1960) i les posteriors, generalment crítiques, per exemple RICHARDSON (1976). A nivell estatal cal destacar la

publicació de la sèrie de la renda provincial del BANC DE BILBAO d'utilització inexcusable per tots els tractadistes de la qüestió de les diferències regionals i la seva evolució. També s'inicia la publicació *Anuario del Mercado Español Banesco* i surt la revista *Economía Industrial del Ministerio d'Indústria*. Junt amb aquests treballs sobre la renda juga també un paper important a Catalunya la informació demogràfica facilitada per JOSEP IGLESIAS (1961) i la *Geografía de Catalunya* dirigida per SOLÉ SABARÍS (1958-1974).

2. Els inicis (primera meitat dels anys seixanta)

A Espanya s'inicia el tractament de les qüestions regionals. De manera cronològica i amb importància desigual assenyalarem els treballs de PLAZA PRIETO (1963), SAMPEDRO (1964) junt amb la continuació de l'iniciador Perpiñà Grau. També podem destacar dintre de la bibliografia espanyola l'obra de J. R. LASUEN (1963), així com el seu pas ràpid per la subdirecció general d'urbanisme lligat a la realització del Pla Nacional, que no va arribar a fer-se. En l'etapa següent, però, el trobarem a Barcelona on va ésser un dels impulsors de l'estudi i l'activitat sobre la temàtica territorial.

Hem d'assenyalar que un dels motius que en aquell moment fa de Catalunya la zona peonera en el desenvolupament de la ciència regional, és l'interès de la societat de clarificar i demostrar empíricament el caràcter desfavorable de les seves relacions amb la resta d'Espanya. No serà fins molt més tard que les regions deprimides o subdesenvolupades explicitaran els seus greuges en contra de les regions «riques» fent servir les eines de l'economia regional.

A nivell català la florida d'aquesta època està lligada principalment a la Facultat d'Econòmiques i molt concretament al Seminari de Política Econòmica dirigit per FABIÀ ESTAPÉ i al Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona. Citem, per tal de seguir l'ordre cronològic, l'obra de TRIAS FARGAS (1960) entorn de la balança de pagaments catalana, tema que seguirà l'esmentat Seminari publicant la «Balança Comercial Interior de Catalunya» (treball dirigit per ERNEST LLUCH) en el número 342 de la revista *Información Comercial Española* titulat «Notícia Econòmica de Catalunya», que fou una fita fonamental per donar a conèixer la realitat catalana a la resta d'Espanya.

En aquest número F. ESTAPÉ (1962) tractà precisament el tema dels desequilibris econòmics regionals en relació a Catalunya, que continuarà desenvolupant, demostrant un bon coneixement i divulgant la política econòmica regional del moment, en un article posterior sobre l'economia aragonesa (ESTAPÉ, 1963). Sobre qüestions d'economia regional en sentit ample, en aquest període en publiquem tota una sèrie d'autors de nom prou conegut. Citem a continua-

ció una mostra: HORTALÀ (1962), TRIAS FARGAS (1964), ERNEST LLUCH (1963), ROS HOMBRAVELLA (1962), TRIAS FARGAS i E. LLUCH (1963), PETIT (1965), etc.

3. La segona meitat dels anys seixanta

Entrem aquesta dècada amb una primera onada de formació d'estructures, que amaguen moltes vegades les persones individuals, però que són un element impulsor de primer ordre. Cal citar el paper molt important del Servei d'Estudis del Banco Urquijo (1965). Apareix també la publicació *Documents d'Informació Econòmica del Servei d'Estudis de BANCA CATALANA* (1965) que publicarà sovint articles d'economia regional. A nivell d'Universitat, l'ensenyament d'autors ja citats (Estrapé, Lasuen, que féu un Seminari de doctorat sobre un llibre important de Friedman i Alonso) i d'altres que no hem esmentat (Velarde, García-Barbancho) que inclouen en els seus programes qüestions sobre aspectes territorials, també fou sens dubte rellevant per als períodes posteriors. Igualment, en aquest període les Cambres Oficials de Comerç, Indústria i Navegació de Catalunya inicien la publicació (1976) de la *Memòria Econòmica de Catalunya*. Molts d'aquests noms participen alhora en diverses institucions esmentades o en altres semblants, multiplicant el seu treball i formant una generació d'autors que segueixen en aquesta cronologia.

En aquesta època també hem de destacar l'increment d'activitat urbanística de caire no estrictament arquitectònic. Tenim com a fet important la revisió del Pla Comarcal de 1953, on s'aplica la idea dels equips pluridisciplinars de forma generosa per part dels arquitectes que fins aquell moment treballaven en solitari aquests temes. En l'esmentada revisió varen participar tècnics diferents (economistes, sociòlegs, enginyers, i fins i tot historiadors), i molts d'ells continuaren a partir d'aquí treballant en aquest camp, que gairebé descobriren en aquell moment.

Un altre camp de formació dels tècnics catalans s'ofereix en les comissions del Primer i Segon Pla de Desenvolupament. Lligat a aquests Plans es fan els treballs més rellevants a nivell de l'Estat i les actuacions més comentades en la literatura: els pols de desenvolupament.

A Catalunya es continuen desenvolupant els estudis utilitzant noves tècniques d'anàlisi regional o tècniques estatals regionalitzades i estudis concrets de la realitat territorial:

CAPEL (1968, 74), estudia els sistemes urbans, els serveis d'estudis analitzen el conjunt de les comarques, Banca Catalana (1968), Banc Urquijo (1968) i també promouen treballs dedicats a comarques a nivell individual: Olot (HORTALÀ,

1966), Reus (CALLEJA I VILA, 1967), Granollers (MUNTANER I NADAL, 1967), l'Ebre (LLUCH-GIRAL, 1967), el Tarragonès (LLUCH-GIRAL, 1968), Sant Sadurní d'Anoia (MUNTANER *et al* 1969), el Vallès (BARBÉ, *et al.* 1969), la Regió Fruitera de Lleida (LLUCH-SERÓ, 1970). (Vegeu les referències a LLUCH, ENRIC, 1970.)

Destaquem altres estudis importants, com el de diversos autors (1968-70) sobre el desenvolupament industrial, el de la localització industrial a Catalunya i la seva evolució (PUJOL-GISPERT, 1968) i sobretot el de las relacions financeres amb la resta d'Espanya (ROS I MONTSERRAT, 1967) (SARDÀ, ESTAPÉ, PETIT, TRIAS FARGAS, 1967).

Enfront d'aquesta aportació catalana, a nivell espanyol, a part la literatura oficial PRESIDENCIA DEL GOBIERNO (1968), trobem els autors preocupats per temes més generals PLAZA PRIETO (1968), TAMAMES (1968), SÁEZ DE BURUAGA (1969). Aquest autor darrer inicia junt amb BERGASA I GONZÁLEZ (1969) els estudis de regions concretes, País Basc i Canaries respectivament. Temàtica lligada a problemes d'exploració entre regions, que es desenvoluparan amb fort impuls en el període següent. Cal assenyalar dintre d'aquest context de desenvolupament dels temes territorials a tot l'Estat l'aparició de la revista del IEAL, *Ciudad y Territorio*, en la qual des del primer número (RIBAS I PIERA, 1969) hi ha una important participació catalana. Si aquesta és una aproximació dels arquitectes al territori podem indicar com a mostra del paper invers, en aquest cas aproximació dels economistes a l'urbanisme, el treball de ROS I SANTILLANA (1966), d'uns anys abans.

Aquestes mostres que hem esmentat només volen demostrar que al final dels anys seixanta s'havia avançat molt a Catalunya en l'estudi del territori per part de diverses professions, i això donava a la pràctica un desenvolupament de la dita «ciència regional» catalana, encara que no estigués considerada com a tal de manera institucionalitzada.

En aquesta institucionalització tindrà un paper principal, un cop més, la gent del Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona en el període següent. Un altre factor rellevant fou la creació, el 1968, de la Comissió Mixta de Coordinació Estadística. El paper de la Comissió Mixta (actual C.I.D.C.) fou, a més d'institucional, com passa també amb el Banc Urquijo, de dedicació dels seus homes, interessats personalment per aquesta temàtica, més del temps estricte que marcava el seu lloc de treball.

4. Primera meitat dels anys 70

Per iniciativa de l'esmentat Servei es celebraren l'any 1973 una sèrie d'activi-

tats que constituïren el punt de partida de moltes de les coses actualment existents. Assenyalem la primera reunió del Servei d'Estudis Econòmics de la qual es deriva un intent d'omplir els buits existents en el coneixement de la realitat catalana per mitjà, entre altres, del Servei Informatiu dels Estudis en curs. (C.M.C.E.).

El mateix 1973 tenen lloc les «Reuniones Internacionales de Localización Económica y Desarrollo Regional» (novembre-desembre). Analitzant els volums de les ponències presentades es pot veure prou bé la quantitat i qualitat de l'aportació catalana al tema. En els quatre volums trobem 129 ponències de les quals 11 corresponen a autors catalans. Això suposa un pes molt superior al que demogràficament i fins i tot econòmicament en correspondria.

Per aquesta època es desenvolupa l'ensenyament universitari d'aquestes qüestions: ho veiem en la traducció de manuals com l'ISARD (1971) o el RICHARDSON (1973) i per les característiques dels seus prologuistes Hortalà i Cuadrado. Es produeix un desenvolupament dels estudis regionals a Galícia, al voltant de l'editorial Galaxia on destaca l'obra de BEIRAS (1972) i a nivell de l'administració central la Ponència de Desenvolupament Regional del IV Pla (1972), que és una millora substancial, tant a nivell tècnic com de polítiques, sobre els plans anteriors.

També la participació almenys nominal de tècnics catalans en aquestes ponències del Pla de Desenvolupament va anar en augment, tot i que en la llista global el seu pes és reduït i està per sota del que correspondria tenint en compte qualsevol indicador adient. A més trobem persones que no hi són en caràcter d'experts sinó en representació corporativa o institucional. El tema dels desequilibris econòmics comarcals es reprèn en aquest període: per exemple a CARRERAS (1970), MIRÓ-SENA-MIRALLES (1974), que tornen a fer circular expressions com la de la «Catalunya pobra». Es torna a demanar el planejament regional (TARRAGÓ 1974) i fins i tot després d'un llarg període de defensa monolítica de les comarques del 1936 per part de l'oposició, s'inicia el seu procés de revisió. (RIBAS I PIERA 1971).

Continuen preocupant a tots els nivells els temes urbanístics, i de manera molt rellevant el de l'àrea metropolitana de Barcelona, que ja no és tan sols una preocupació dels experts. Veiem això en dues mostres significatives: SERVEI D'ESTUDIS DEL BANC URQUIJO (1972) i CÍRCULO DE ECONOMÍA (1973). A nivell d'informació destaquem l'anàlisi dels preus del sòl, (LLUCH I GASPÀR, 1972) i a nivell teòric l'aparició dels *Documents d'Anàlisi Urbana* (1974), del Departament de Geografia de la Universitat de Bellaterra. En aquest camp juga un paper institucional molt rellevant el Col·legi d'Arquitectes per mitjà de dos organismes: L'Oficina d'Informació Urbanística i L'Arxiu Històric. En aquest darrer desenvolupa la seva activitat FRANCESC ROCA, que té una obra important

d'història econòmica en els seus vessants urbans i territorials que publicà en diversos articles, però sobretot la seva tesi doctoral «Pensament econòmic i política urbana», Barcelona 1901-1939 (1977), publicada més tard en forma de llibre (ROCA, 1979), són textos bàsics per a conèixer els antecedents del tema que ens ocupa i reflexionar sobre el present.

D'alguna manera en aquests primers anys setanta s'enceten totes les qüestions que es desenvoluparan al llarg del decenni. No són invents, en totes elles hi ha antecedents, però és el moment en què agafen empena. Això té també un reflex institucional, la creació de l'Associació Espanyola de Ciència Regional, que confirmant el que hem dit del pes específic dels catalans en aquest camp estableix la seva seu a Barcelona; però els fruits d'aquesta institucionalització els veurem en el quinquenni següent.

5. Anys setanta. Segona meitat

La inèrcia del període anterior fa que encara s'iniciïn algunes actuacions institucionals, tot i que algunes de les institucions pioneres han sofert ja algunes crisis. S'incorporen nous Serveis d'Estudis en activitats en aquest camp: una bona mostra seria el treball d'ALÓS-MONER i RODRÍGUEZ (1978) de la Banca Màssardà.

Però el que es significatiu d'aquesta etapa és el canvi d'estructura política, que influirà de moltes maneres en les característiques de les diferents actuacions d'aquesta època. Cal adjuntar a aquest canvi el que es produeix de forma paral·lela en la conjuntura econòmica i que també té uns efectes claus.

Per altra part trobem canvis en els protagonistes i en els agents que els patrocinen a nivell de tot Espanya, i pel que fa a Catalunya un possible relleu generacional que en tot cas s'inicia per una davallada en les actuacions dels protagonistes dels anys anteriors, en el camp específic de l'economia regional.

Destaquem com a fets importants la celebració del Congrés de Cultura Catalana (octubre 1975 - novembre 1977), i concretament l'activitat del seu àmbit l'Ordenació del Territori, que juga un paper més de conscienciació i divulgació que no pas de creació científica, però que dóna lloc al naixement de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori (SCOT), que ha aconseguit amb dificultat d'incorporar aquesta temàtica de forma diferenciada en l'Institut d'Estudis Catalans.

Un altra fita important en aquest període va ésser la creació de la Asociación Española de Ciencia Regional (1976). En aquesta associació el paper dels catalans ha estat fonamental, però cada cop menys rellevant. En la seva primera junta (77-79) hi trobem Trias Fargas com a president i LLUIS CARREÑO com a

secretari; a la segona (79-81) Lluís Carreño figura com a vice-president i Antoni Montserrat com a secretari; cal remarcar que té la seu a Barcelona. Al seu inici, de 190 socis 47 estaven domiciliats a Catalunya (25 %); el 1979, de 329 només 63 tenien el domicili a Catalunya (19 %) i el novembre de 1980, de 432 només 65 (15 %). La pèrdua de pes, almenys quantitatiu, és prou palesa.

Les cinc reunions d'estudis regionals, organitzades per la AERC entre el 1975 i el 1980, totes elles fora de Catalunya, ens donen un bon indicador de la relació entre la ciència regional catalana i la de la resta de l'Estat. Aquí només les farem servir en el seu caràcter quantitatiu, però és un bon material per a una anàlisi quantitativa. Cal advertir que el pes dels catalans a la Junta podria ésser un factor distorsionant, però això també és un reflex de la situació en aquest camp.

A Canàries (1975) de 55 ponències 22 eren d'autors catalans; a Oviedo (1976) de 28 ponències n'hi havia 7 de catalanes. A Sevilla (1978), sense comptar les especificacions d'Andalusia, de 21 ponències només dues eren catalanes, potser degut a les característiques monogràfiques de la reunió (transport i desenvolupament regional). A Saragossa (1979), també sense comptar les aragoneses, es presentaren 57 ponències de les quals només 8 eren catalanes i a València (1980) que se'n varen presentar 102, en trobem 13 de catalanes.

D'alguna manera es posa en evidència com a mínim una clara pèrdua de pes específic a nivell espanyol de la Ciència Regional Catalana, però fins i tot a nivell absolut hi ha un descens de la participació.

Es fa difícil d'explicar aquesta situació per un canvi en la temàtica, ja que en general es produïa una gran diversitat. El que es detecta és una ampliació de la temàtica institucional, i especialment un intent per part dels organitzadors d'obtenir participacions de les diferents autonomies, però això no seria mai un impediment a la participació catalana.

No hi ha dubte que l'existència d'autonomies ha generat una activitat teòrica d'anàlisi en aquests temes, molt elevada i localitzada en zones en què era inexistent. Però en canvi no sembla almenys, entre 1975 i 1980, que un efecte d'aquests tipus s'hagi produït a Catalunya, sinó que fins i tot sembla produir-se un efecte contrari.

Finalment, hem de dir que la major part de les ponències catalanes es refereixen a temes específics, d'estructura o ciència aplicada, i que en canvi són molt escassos els articles teòrics que gaudeixen d'un aparell tècnic modern.

Per exemple, a València en l'apartat de projectes tècnics i tècniques aplicades a l'anàlisi regional, es presentaren 20 ponències i només dues eren catalanes: les de CASTELLS i SICART (1980) i MIRALLES (1980). Això pot ser degut tant a la manca de treballs o investigacions en aquest camp, com al fet que no es disposa de les mínimes eines necessàries, eines que per altra banda algunes existien anys enrera, però ara ja estan obsoletes. Pensem, per exemple, en un cens industrial

mínimament depurat, una taula *input-output* prou desglossada, una comptabilitat regional o una estimació de renda municipal, avui dia inexistents.

Es tracta de mancances que, en molts casos, no es poden recuperar a nivell individual i cal un esforç institucional per solucionar-les. Potser seria necessari, com es va fer en iniciar la dècada i com es va intentar en la primera etapa de la Generalitat provisional, de reunir els diversos interessats en la qüestió per realitzar un programa de treballs dirigits a fer les tasques necessàries per permetre als investigadors d'aprofundir en l'anàlisi del nostre territori.

En aquest període es produeixen fets puntuals que donen lloc a actuacions importants, en períodes molt limitats de temps, i que poden variar en part la situació que assenyalàvem anteriorment. El cas del Pla Comarcal de Barcelona, aprovat l'abril de 1976, és el més evident. Podem assenyalar també el Debat Costa Brava (1979) i altres actuacions localitzades que es mouen al voltant de temes urbanístics. Però sembla prou clar, almenys per als autors més prolífics del període analitzat, el fet que la modificació política d'aquest quinquenni comporta, a diferència del període anterior, una certa desmobilització científica.

En aquests anys es produeixen unes eleccions legislatives (juny 1977 i març 1979), unes municipals (abril 1979) i unes autonòmiques (març 1980) en les quals molts dels protagonistes del desenvolupament de la ciència regional catalana entre 1960 i 1975 juguen papers rellevants.

També aquests moments polítics generen, però, activitats específiques en aquest camp —cal destacar l'aparició del butlletí del CEUMT (1978)—, però que no serveixen per a compensar els factors anteriors i els derivats de la pèrdua d'activitat científica, lligada a la baixa de l'activitat econòmica, que es nota fonamentalment en els serveis d'estudis bancaris capdavanters en les etapes anteriors.

SEGONA PART. DOCUMENTACIÓ SOBRE ECONOMIA REGIONAL CATALANA. 1960-1981

L'objectiu d'aquest apartat és de contribuir al coneixement de l'evolució que l'economia regional ha tingut a Catalunya, en base a l'estudi dels documents publicats sobre el tema en el període 1960-1981.

No es tracta, per tant, de cap valoració sobre el contingut, el mètode, les conclusions, etc. dels documents; sinó senzillament d'una anàlisi de la producció documental en aquest camp.

Metodologia

Com a fonts d'informació per a poder determinar l'univers d'estudi s'han buidat la «Biblioteca Econòmica de Catalunya» (BEC) i el «Repertori de Documentació Econòmica de Catalunya» (REDEC), ambdòs del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (1978, 1982), ja que garanteixen la cobertura de tot el període estudiat i asseguren un grau d'objectivitat necessari per a extreure'n conclusions vàlides. Un altre punt que s'ha de recordar és que la BEC només recull documents publicats; per tant, conferències, congressos i debats que no tingueren una plasmació escrita i editada posteriorment no consten a pesar de la seva importància.

Els apartats tractats han estat els inclosos dins l'Ordenació del Territori quant a la BEC, i el capítol sobre Economia Regional quant al REDEC. Val a dir que també s'han tingut presents els capítols intitolats «Qüestions i problemes diversos» i «Estudis generals» de la BEC, ja que contenen referències de temàtica clarament classificable com d'economia regional (p.e. *Tabla input-output de la economia catalana*, 1969, dirigit per J. MUNS I R. PUJOL MARIGOT; *La economía catalana y el desequilibrio económico regional*, de F. ESTAPÉ, etc.).

Aquest buidat ha donat com a resultat la detecció de 342 referències corresponents a 196 autors. Prenent aquestes xifres és possible realitzar un petit balanç entorn a la *producció, els autors i les publicacions periòdiques*. A més a més, s'han detectat i valorat els diferents tipus d'esdeveniments que influïren directament sobre la Ciència Econòmica Regional.

Producció

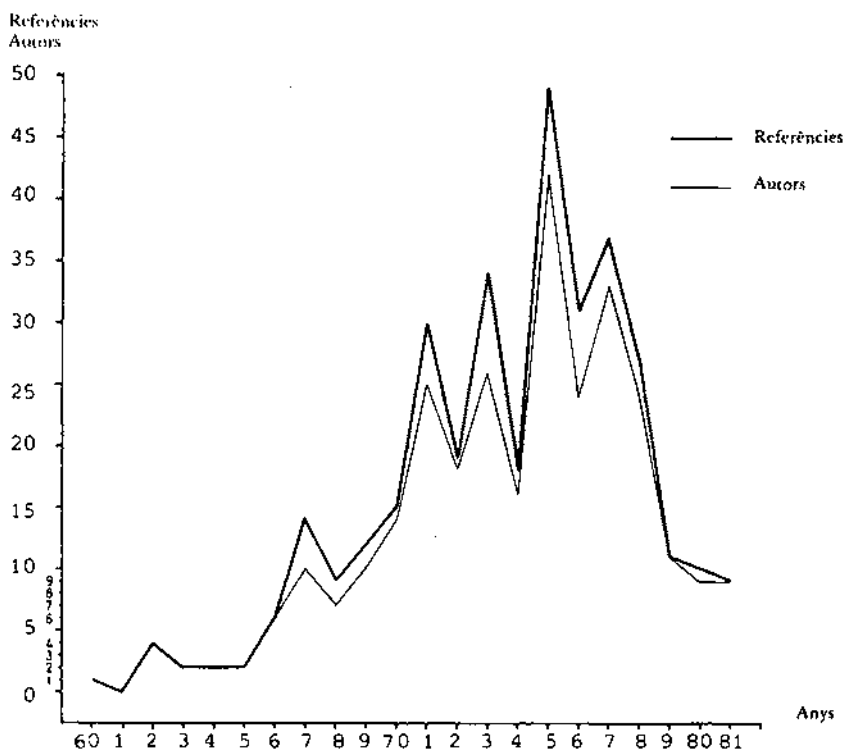
El gràfic I —Evolució anual del nombre de referències i d'autors— mostra el nombre de referències i d'autors que han escrit en un any determinat durant el període d'estudi.

L'observació del gràfic ens indica dos fets:

1. Tant la relació entre els autors i la producció anual, com la mitjana de productivitat dels autors es manifesta gairebé constant.

2. Inexistència d'interval·ls temporals d'evolució sostinguda. Aparició, però, de períodes amb unes certes característiques comunes i que podrien ésser dividits de la manera següent:

1960-1964. Primeres referències. (Información Comercial Española [ICE] del febrer de 1962, «Noticia económica de Cataluña»; obra de TRIAS FARGAS, *La*

Gràfic 1. Evolució anual del nombre de referències i d'autors

balanza de pagos interior; Estructura de la base econòmica de Catalunya, del Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona).

1965-1969. Període d'un cert creixement encara no consolidat. Cal destacar el paper de diferents institucions i organismes. De manera especial, la Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y Otros Municipios va aplegar al seu si un conjunt de tècnics i professionals que després anirien manifestant-se com a especialistes en temes relacionats amb la ciència regional i la seva aplicació i concreció a un territori com Catalunya. Els diferents plantejaments sobre la zona d'influència de Barcelona, i fins i tot la definició de la institució que detentaria les competències, donà lloc a un debat i a unes aportacions no sempre publicades, però que contribuïren a l'explosió posterior de documents entorn a aquesta problemàtica. Precisament aquest Organisme elabora i publica: *Esque-*

mas previos para la ordenación urbanística de las poblaciones comprendidas en el Área Metropolitana de Barcelona (AMB) i el Plan director del Área Metropolitana de Barcelona (1966). Llur repercusió és obvia.

Cal tornar a fer esment de la importància d'un estudi com la *Tabla input-output de la economía catalana (1967)*, ja que genera un seguit de subproductes rellevants (articles sobre metodologia, comunicacions a congressos, recensions a revistes, etc.), a més a més de la seva pròpia transcendència.

Un altre aspecte a remarcar d'aquest període és l'increment dels estudis comarcals: tant per part dels antics sindicats, com sobretot i per la seva importància, els produïts per serveis d'estudis d'entitats privades. (*Dinámica y perspectiva del Vallés*, finançat per un conjunt d'organismes de la comarca; estudis sobre diverses comarques de Catalunya, realitzats per Banca Catalana, etc.).

1970-1978. Període d'un espectacular volum de producció amb fortes irregularitats; es pot considerar que és l'interval on es recullen els fruits sembrats en períodes precedents. Es així no tan sols quant a documents, sinó en l'aparició de nous autors deixebles, en molts casos, dels existents en la dècada precedent.

Mirant amb deteniment els llibres i revistes, podem destacar el següent:

a) Continuació dels estudis sobre Plans d'ordenació:

1969. AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Ponencia para la revisión del Plan de Ordenación Urbana de Barcelona*. Encara que comença al final de l'anterior interval, s'ha considerat en aquest apartat a fi d'unificar la producció de documents entorn a aquest tema.

1973. COMISIÓN DE URBANISMO Y SERVICIOS COMUNES DE BARCELONA Y OTROS MUNICIPIOS. *Plan General de Ordenación Urbana y Territorial de la comarca de Barcelona*.

1973. CÍRCULO DE ECONOMÍA. *Gestión de caos*.

1974. COMISIÓN GESTORA DEL ÁREA METROPOLITANA DE BARCELONA. *Plan del Área Metropolitana de Barcelona. Una estrategia de ordenación territorial*. 1974-1990.

1976. CORPORACIÓN METROPOLITANA DE BARCELONA. *Síntesis del Plan General Metropolitano*.

b) Publicacions periòdiques. Protagonisme de la revista CAU amb la publicació d'un seguit de números monogràfics. (Aquest punt concret es tornarà a tractar en parlar de les publicacions periòdiques.)

c) Congressos i encontres.

1975. Edició de les ponències de la reunió organitzada pel Banc Urquijo, Ser-

vei d'Estudis de Barcelona al 1973 amb el títol: *Localización económica y desarrollo regional*.

1975, 1976. Reunions d'estudis regionals celebrades a Canàries i Oviedo i organitzades per l'Associació Espanyola de Ciències Regionals (AEER).

1975-1977. Congrés de Cultura Catalana.

1978. Reunió d'estudis regionals celebrada a Sevilla i organitzada per l'AEER.

d) Caldria deixar constància si més no de la creació en aquest període d'assignatures específiques sobre economia catalana a les Facultats d'Econòmiques.

1979-1980. La minsa producció d'aquest període no es correspon amb l'activitat desenvolupada. Per exemple, la celebració l'any 1979 del Primer Congrés d'Economia i d'Economistes de Catalunya va ser una fita important i generà documents i debats força clarificadors d'un seguit d'aspectes.

El mateix 1979 es dugué a terme el *Debat Costa Brava*. A més de l'esforç de coordinació de diverses entitats i organismes, aconseguiren la presentació, discussió i posterior difusió d'idees sobre política territorial aplicada a la Costa Brava.

Continuà també l'activitat de l'Associació Catalana de Ciències Regionals. (Reunió de València —1980—; Jornada d'Anàlisi Territorial al Servei de les Autonomies —1979—; etc.).

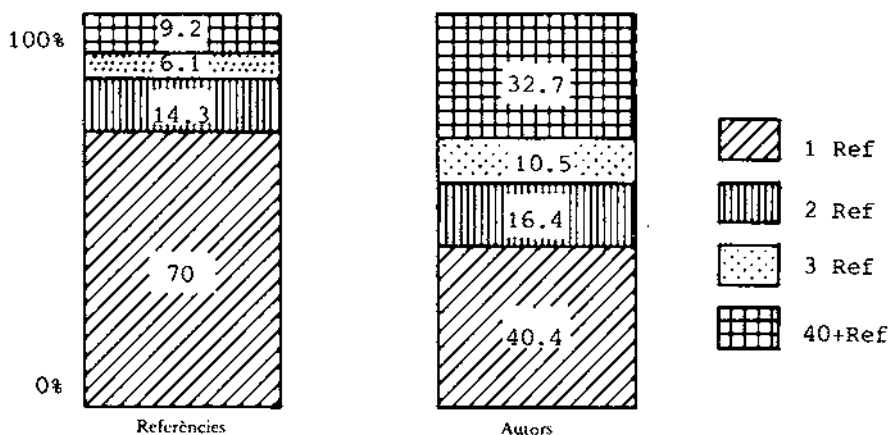
Dos treballs d'una importància innegable, manuals obligats per a la realització de qualsevol estudi, són el patrocinat per un grup de bancs i editat per UR-BINCA: *Localización de áreas industriales en Cataluña. Un estudio de la oferta del territorio* (Barcelona, 1978), i l'altre està format per un conjunt de monografies dedicades a tots i cadascun dels aspectes de l'activitat econòmica de Catalunya, duts a terme per diversos especialistes i professionals sota el patrocini del Centro de Estudios de Ordenación del Territorio y Medio Ambiente (CEOT-MA) i intítulat: *Reconocimiento territorial de Catalunya*. (CEP, 1979).

Variables exògenes amb repercussions directes que ajuden a entendre la baixa producció del període són les diferents consultes electorals que es produïren en aquest interval de temps.

Autors

Aprofundint en les xifres obtingudes, es poden comparar les referències detectades amb el total d'autors i amb el nombre de referències de cadascun d'ells.

El gràfic II manifesta l'existència d'un nombre elevat d'autors que en el

Gràfic II. Proporcions entre el total d'autors i el total de producció documental en relació al n.º de referències per autor.

transcurs d'aquests anys han escrit només un cop sobre el tema que ens ocupa (sempre segons les fonts utilitzades)¹. En concret el 70 % dels autors ocupen el 40,4 % del volum total de producció.

Entre els que tenen tres referències es donen casos d'autors que han intervingut en estudis col·lectius i en l'índex d'autors, el seu nom surt recollit tants cops com capítols buidats dels treballs. Per evitar una possible redundància, s'ha decidit de comptabilitzar com una sola referència el treball en el seu conjunt: per aquesta raó es poden detectar certes mancances. Per exemple: J. NADAL I CAPARRA i LL. BARBÉ com a directors i coautors de l'estudi sobre la *Dinàmica y Perspectiva del Vallès*; o J.M. ALIBÉS, M.J. CAMPO, E. GIRALT, HUERTAS CLAVE-RIA, etc., coautors del llibre *La Barcelona de Porcioles*, aparegut també com a número monogràfic de CAU, els quals intervingueren, a més, en d'altres monografies del CAU, igualment que altres autors com A. Broggi o en J. Clusa. Un altre autor amb tres referències és F. Roca amb aportacions escrites classificades dins de l'apartat d'Història Econòmica, però lligades estretament amb la Cièn-

¹ Es fa necessari recordar que en aquest període entitats privades i organismes públics no tenien per costum recollir el nom de tots els autors de les seves publicacions. Es segura, per tant, la pèrdua de l'aportació individual d'un determinat col·lectiu d'autors.

TAULA I

Autors amb 4 referències o més en el període 1960-1980

Autors	Anys	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	
Barja (J.)													4			1							1
Brau (J.L.)													1				1						1
Garcías (J.M.)												2					1					2	
Horce (M.)																1	2					1	
Lluch (Er.)										1	1	2	1	1									
Margalef (J.)																	1	2				1	
Mestres (R.) ¹⁾ (*)																	2	2					
Miró (J.)													1	1			2	2					2
Muntaner (J.M.)									5		3	2	1				2	4					
Pujol Marigot (R.)														2	3		1						
Ribas Piera						1							1										1
Serra Serra (N.)																							1
Serratosa (A.)																	2						2
Sola-Morales											1		1	1	2	2						1	1
Tarragó (M.)													2		2	1	1	3					2
Teixidor (C.)												1	1		1		3	1			1		1
Terán (F.)							1	1							2								1
Trias Fargas (R.)							1	1	1			1											1
							1	2	6	5	6	8	15	5	16	4	14	12	14	5	1		3

(*) Pseudònim corresponent a un altre dels autors que apareixen en el quadre.

cia Regional. (Diferents articles apareguts en els números 2 i 6 de *Recerques* corresponents als anys 1972 i 1976). Es deixa constància expressa d'aquests autors, donat el seu lligam amb temes com l'urbanisme o la política territorial i, en general, amb la ciència regional.

El conjunt d'autors amb quatre referències o més té una mitjana de 6,6 % referències/autor, i suposen el 9,2 % del total, corresponent-los el 32,7 % de la producció.

En relació al subgrup d'autors amb quatre referències o més, també es detecten uns períodes temporals determinats, amb un grau de coincidència amb els períodes detectats per la producció global, però amb algunes particularitats pròpies. La incidència en el primer interval de temps 1960-1965 fou nul·la, passant a partir de 1967 a tenir un pes específic important que s'incrementa fins aconseguir fites altes entre 1971-1977 (amb dos punts d'inflexió), per romandre en un nivell baix i sostingut a partir del 1978. La major regularitat en la producció sembla reflectir la menor incidència de fets conjunturals sobre els autors amb quatre referències o més.

Sobre aquesta petita mostra d'autors cal fer una reflexió per destacar la importància de la Universitat i del conjunt de professors o persones lligades d'una manera o altra a ella, ja que indicaven les pautes i feien de motors impulsors d'investigacions i d'informes. És evident també el pes d'un seguit d'autors que, lligats a una ideologia d'esqueres, aprofitaven tots els canals d'expressió existents per incidir en la realitat social del país.

Seria una tasca valuosa dur a terme un treball de sociologia política que seguís la trajectòria posterior dels diferents autors i les repercussions que el canvi de marc polític ha tingut sobre ells, en haver passat, en la majoria dels casos, a desenvolupar tasques institucionals i/o de partit, que els ha impedit la continuació de les seves feines individuals. Aquest treball però ultrapassa l'especialitat dels autors del present article, i ho fem constar només a títol de suggeriment.

Publicacions periòdiques

A la taula II s'han censat aquelles publicacions periòdiques que recullen un 90 % del total publicat en el període i que han estat buidades a la *Bibliografia Econòmica de Catalunya* i al *Repertori de Documentació Econòmica*². S'ha de cridar l'atenció sobre el fet, en part lògic, que l'evolució del volum d'ar-

² Publicacions molt irregulars en la seva aparició no s'han mantingut dins de l'estudi per evitar factors de distorsió. (P.ex. *Bulleti d'Anàlisi Urbana de l'Ajuntament de Barcelona*). La seva consideració no aportaria elements nous ni diferenciadors dels resultats obtinguts.

TAULA II

Articles apareguts en les publicacions periòdiques mes rellevants

Publicacions periòdiques	Anys	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	
CEAM			1	1					1		3		2		1	1		1					
Presencia																	11	5	5	2			
CAU													7	3	9	3	12	4	4	2			
Serra d'Or					2	2	1	1	1	1	1		5		3		3						
Destino								1	6	1	2	3				2	5	4	2	7			
Ciudad y Territorio											1	1			1	1	1	1	8			1	
CEUMT																							9
Banca Catalana									1	1	1		1				1					1	
			1	1	2	2	2	2	9	3	8	4	15	3	14	7	33	15	19	11	2		9

ticles sigui gairebé idèntica al nombre total de publicacions. L'existència d'una oferta d'articles obligava en certa mesura a que les publicacions periòdiques reservesin espais o seccions adients.

Paral·lelament al descens de producció en el període 1979-1981 s'observa un empobriment del nombre de canals d'expressió, sigui per la seva desaparició o per la seva pròpia especialització.

Cal esmentar un fet rellevant i simptomàtic de l'evolució de Catalunya. A l'inici del període (i encara que no siguin presents a la taula nº 2 per recollir un volum petit) tenien importància publicacions periòdiques d'àmbit estatal — *ICE, Moneda y Crédito*, etc. — pel fet que era dels pocs llocs on es podia escriure. Amb la posterior aparició de revistes d'àmbit català se substituïren a poc a poc les unes per les altres, reservant-se potser les primeres per a treballs de ciència econòmica, de teoria i de metodologia, i les editades a Catalunya sobretot per a treballs empírics.

Més que les quantitats en si mateixes, és important valorar les revistes resenyades. Destaca el fet que quatre d'elles (*Presència, Serra d'Or, Destino i Ciudad i Territorio*) disposessin d'una pàgina especial dedicada a economia o política territorial i encarregada a una persona del grup determinat (J.M. MUNTANER I PASCUAL, ERNEST LLUCH, LL. CARREÑO, etc.), que garantien la presència constant de temes i autors en aquestes revistes. CEAM, a pesar de la seva especialització en temes lligats a la indústria metal·lúrgica, recollia molts aspectes relacionats amb la localització industrial, ús del sòl, etc., adquirint una notorietat en aquestes vessants de la política territorial. El butlletí de BANCA CATALANA es feia ressò dels estudis comarcals o d'altre caire, realitzats per Servei d'Estudis de la pròpia Entitat, posant-los a l'abast del públic i dels usuaris en general.

Un cas especial el constitueix CAU. Durant un bon nombre d'anys recollí les propostes que sobre urbanisme i política territorial presentaven un seguit de professionals a fi de millorar la qualitat de vida de les ciutats de Catalunya. Aquestes propostes eren una manifestació de la incidència del moviment associatiu i del moviment popular existent en aquell període, que pugnava per a fer sentir les seves reivindicacions contra l'especulació i l'empobriment urbanístic.

Per il·lustrar el que diem, cal citar els números monogràfics d'aquesta revista: 1971, nº 10, nov. *La gran Barcelona*; 1973, nº 19, maig-juny; nº 22, novembre-desembre, *El fet urbà a Barcelona*; nº 21, setembre-octubre, *La Barcelona de Porcioles*; 1975, nº 29, gener-febrer, *Muy noble. Muy Leal. Fidelísima, Inmortal y Excelentísima o simplemente Girona*; 1976, nº 39, setembre-octubre, *Lleida o la marginación*.

Tornant a l'observació de la taula II no sembla exagerat deduir que aquest

paper preponderant i efectiu que va jugar *CAU* fins a l'any 1978, el va passar a ocupar *CEUMT* a partir de l'any 1980³.

CONCLUSIONS

Un cop feta l'anàlisi del període des de dos punts de vista i amb dues metodologies diferents, creiem que disposem d'un cert material de treball per treure conclusions sobre el que s'anuncia en el títol, és a dir l'evolució de l'economia regional catalana entre 1960 i 1980. Més que un examen exhaustiu es pot considerar una mostra significativa de l'activitat en aquest camp. Sóm, però, conscients que quatre-centes referències en vint anys no són la totalitat d'allò que s'ha realitzat. Ens hem quedat a l'inici de la dècada perquè, d'una banda, es difícil de recollir el material i de jutjar-lo quan està molt pròxim i, d'altra banda, perquè s'han produït un seguit de canvis molt importants que fins i tot poden fer necessari emprar un altre tipus d'enfocament, especialment pel que fa al paper de l'administració pública, tant local com autònoma.

Després d'aquest aclariments podem dir, tanmateix, que algunes conclusions són evidents. En primer lloc, tots els indicadors semblen coincidir que durant els vint anys analitzats s'ha produït un cicle, però cal insistir que potser no és l'únic cicle existent; fins i tot hi ha prou pistes per pensar que a finals dels anys vuitanta s'inicia una nova etapa.

Aquesta evolució l'hem vist lligada, d'una banda, al paper d'unes persones específiques, els autors d'obra escrita, dels quals hem citat alguns però que, com a col·lectiu, superen les dues-centenes de persones. D'altra banda, era lligada al paper cabdal d'una sèrie d'institucions privades relacionades amb el sector financer o a les organitzacions empresarials de les quals, en general, podem dir que han mantingut una actitud oberta, que superava els seus estrictes objectius com a tals entitats.

Finalment, també hem de mencionar l'administració pública, principalment pel que fa al sector universitari. Cal dir que el seu paper, al contrari dels esmentats anteriorment, ha estat més reduït d'allò que, en principi, caldria imaginar. La centralització de l'aparell de l'Estat i els migrats recursos de l'administració local són, sens dubte, factors explicatius d'aquest panorama, del qual és l'excepció rellevant l'activitat urbanística i, concretament, la generada al voltant del pla de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i els seus diferents derivats.

Cadascun d'aquests grups d'activitat ha evolucionat seguint pautes diferents

³ Aquí caldria, un cop més, fer una reflexió sociopolítica, ja que en la seva primera fase *CEUMT* aplegà un bon nombre d'autors fins aleshores coneguts col·laboradors de *CAU*.

l·ligades a les seves característiques i, malgrat que la resultant sigui el cicle esmentat, els components parcials no tenen la mateixa regularitat. Ja hem esmentat un inici individual i generalment acadèmic, seguit d'un període d'institucions privades que van entrant en aquest camp al llarg dels anys centrals, amb l'aparició, finalment, dels organismes més «populars» com ara els col·legis professionals o les institucions culturals que, en part, s'entronquen amb els partits polítics, els quals apareixen al final.

És important de remarcar l'aparició i el creixement, encara que amb oscil·lacions, de l'ensenyament universitari d'aquestes matèries. El resultat d'aquesta progressió es reflecteix de manera limitada encara, però és un altre dels factors que ens fan creure en una futura etapa de creixement.

De manera simultània a l'aparició de nous organismes que conreen aquest camp, es produeixen fets que, sense ésser específics de la matèria que tractem, tenen un impacte molt clar. Ens referim al canvi polític i a la crisi econòmica. El canvi polític genera una forta demanda de professionals que fa que disminueixin o fins i tot abandonin activitats anteriors. En l'aspecte tècnic, els enfocaments més generals es veuen substituïts pels enfocaments de partit tot i que, almenys pel que fa als aspectes programàtics referits a temes d'economia regional, es veuen escasses diferències, reflex de l'origen comú dels diferents autors.

No deixa de ser una continuació lògica el fet que, després d'un període de forta producció com a conseqüència de la pressió social davant d'uns problemes territorials greus, on s'assentaren les bases teòriques, una gran part dels autors les estiguin posant a la pràctica des de càrrecs polítics rellevants. Uns altres d'aquests autors ocupen càrrecs polítics o de gestió pública que no tenen res a veure amb la ciència regional, però que ha fet que deixessin el seu conreu. Les successives eleccions democràtiques en els darrers anys del període estudiat, junt amb els canvis subsegüents en l'administració pública han estat, doncs, una de les causes principals d'evolució.

Però amb un pes similar a l'anterior cal considerar els efectes derivats de la crisi econòmica. És evident que la producció científica no aplicada, realitzada en institucions privades amb finalitats lucratives, és una despesa a retallar en períodes de crisi. D'altra banda, l'augment de l'atur, la baixa en la inversió i en el consum han pressionat fortament sobre les corporacions gremials o empresarials, reforçant precisament el seu caràcter de defensa de determinades activitats i disminuint les seves activitats de caràcter més social. En general tant els col·legis professionals com les institucions empresarials han reduït les seves activitats en el camp de l'economia regional suprimint o substituint aquesta activitat per d'altres específiques lligades a la seva actuació concreta.

També cal remarcar que les mobilitzacions generals per temes determinats, tipus Congrés de Cultura Catalana, debat Costa Brava o oposicions a plans d'ur-

banisme o d'infraestructures, s'han vist molt reduïdes. Una part dels aspectes de la política regional s'orienten a corregir els desequilibris generats pel creixement incontrotat: no hi ha dubte que la manca de creixement posa la qüestió a segon terme.

Diguem un cop més que caldrà comprovar si la situació que s'inicia els anys vuitanta suposa davallada o bé, simplement, un procés de normalització, després d'un període atípic, en la producció de documentació i en altres activitats de la ciència regional catalana. Només resta, per tant, enunciar possibles línies per a l'esdevenidor. Sembla evident que un paper fonamental ha d'estar reservat a les Universitats, en tant que font propulsora d'investigacions i estudis.

En aquest punt veiem amb preocupació la manca de definició dels estudis lligats amb la qüestió que tractem. En general no es dona un tractament conjunt del tema, però sí aspectes parcials en diverses assignatures i fins i tot en diferents departaments de forma descoordinada i heterogènia. El resultat és la manca de llicenciats especialitzats en aquest camp, pel qual hi ha una demanda creixent per part de l'administració pública.

Una segona via de futur, també bàsica, és la que han obert les institucions autonòmiques. Si es vol portar a terme una política territorial lligada als problemes del país, cal realitzar l'estudi dels fenòmens territorials propis. Finalment, no creiem excloses d'aquesta tasca de futur les institucions privades, que haurien de centrar més les qüestions entorn dels interessos que els són propis, però mantenint la seva presència en aquest camp, del qual n'han estat uns protagonistes fonamentals.

Aquest conjunt de factors continuen fent imprescindible una qüestió ja detectada per entitats diverses a l'inici del període estudiat, la coordinació. La manca de recursos fa imprescindible, per tal d'evitar duplicitats o decisions incompatibles, una coordinació entre els organismes que es mouen a l'entorn d'aquestes mateixes preocupacions. Aquest tipus d'element donaria, també, un nou impuls al cicle expansiu que esperem que ja s'haurà iniciat.

BIBLIOGRAFIA

- ALOMAR, G. (1962), *El urbanismo y las ciencias económico-regionales*.
- ALÓS-MONER, R., RODRIGUEZ, A. (1978), *Economía y Territorio en Cataluña*. Servei d'Estudis Banca Màs Sardà. Barcelona.
- BARBÉ, LL. et al., *Dinàmica i perspectiva del Vallès, Sabadell*.
- BEIRAS, X. (1972), *O atraso económico de Galicia*, Galaxia, Vigo.
- BERGARA, O., GONZÁLEZ, A. (1969), *Desarrollo y subdesarrollo en la economía canaria*, Guadiana, Madrid.

- CAPEL, H. (1968), «Estructura funcional de las ciudades españolas en 1950», *Revista de Geografía*, Vol. II, Barcelona.
- (1974), *Estudios sobre el sistema urbano*, Ediciones de la Universidad de Barcelona.
- CARRERAS, J.M. (1970), «La polarización del desarrollo económico catalán», *España Económica*.
- C.O.I.N.B. (1972), *Tabla input-output de la economía catalana. Año 1967* (treball dirigit per J. Muns i R. Pujol), Barcelona.
- Círculo de Economía (1973), *Gestión o caos: el área metropolitana de Barcelona*, Ariel, Barcelona.
- Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (1978), *Bibliografía Económica de Catalunya*, CIDC, Barcelona.
- (1982), *Repertori de Documentació de Catalunya*, CIDC, Desembre 1981, Barcelona.
- ESTAPÉ, F. (1963), *Ensayos sobre economía española*, Ariel, Barcelona.
- (1962), «La economía catalana y el desequilibrio regional», *ICE* n° 342.
- GASCH, E., ROCA, F. (1973), «Literatura económica 1960-70: els economistes dins el debat polític actual» (en l'obra col·lectiva *Economia crítica: Una perspectiva catalana*, Ed. 62, Barcelona.)
- HORTALÀ, J. (1962), «Estructuras regionales, homogéneas y desarrollo económico», *Moneda y Crédito*, n° 32.
- IGLESIES, J. (1961), *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años*, Real Academia de Ciencias y Artes, Barcelona.
- (1966), *La macrocefalia comarcal de Catalunya*, Bruguera.
- (1967), *La divisió Comarcal Catalana*, Bruguera.
- LASUEN, J.R. (1963), «Today's Problems in Regional Planning The Spanish Case», *II Conferencia de Desarrollo Regional*, Rodas.
- (1971), *Ensayos sobre economía regional española*, Ariel, Barcelona.
- LLUCH, ENRIC (1970), «Els estudis d'economia comarcal», *Revista de Geografia*, Vol. IV, n° 1.
- LLUCH, ERNEST (1963), «Estudio sobre la balanza de pagos de Catalunya», *Promos*, n° 21, nov.-des.
- , GASPÀR, J. (1972), «Els preus del sol a Catalunya», Banca Catalana, Barcelona.
- MARTÍN LOBO (1960-61), «Realidad y perspectiva de la planificación regional en España», *Revista de Estudios Agrosociales*, n° 33 y 34.
- MUNTANER, J.M. (1967), «Entorn al problema del regionalisme econòmic», Banca Catalana, n° 7. Publicación de Información Económica.
- PERPIÑA GRAU, R. (1954), «*Corología, Teoría Estructural y Estructurante*», C.S.I.C.
- (1952-72), *De economía hispana, infraestructura e historia*, Ariel, Barcelona.
- PETIT, J. (1965), «Unas notas sobre la actuación del sector público y las relaciones económicas entre Catalunya y el resto de España», *Moneda y Crédito*.
- PLAZA PRIETO (1963 a), «El desequilibrio regional en España», *Boletín de estudios económicos*, n° 59.
- (1963 b), «Disparidades económicas regionales y desarrollo regional», *Anales de Economía*, n° 3.
- (1968), *El desarrollo regional y España*, Madrid.
- Presidencia del Gobierno (1968), *Desarrollo regional*, II Plan de Desarrollo Económico y Social, Madrid.
- (1972), *Desarrollo regional*, III Plan de Desarrollo Económico y Social, Madrid.
- PUJOL, R., GISPÈRT, A. (1968), *Localización industrial y redistribución de la población en Catalunya 1857-1965*, S.E. Banco Urquijo, Barcelona.
- PUJOL, R. (1972), «Un instrument d'anàlisi econòmica la taula input-output de Catalunya 1967», Banca Catalana, Publicación de Información Económica, n° 24, març.
- RIBAS PIERA, M. (1969), «La planificación territorial», *Ciudad y Territorio*, n° 1.
- RICHARDSON, H.W. (1976), *Política y Planificación del desarrollo regional en España*, Alianza Editorial, Madrid.

- ROCA, F. (1979), «*Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939*», Retres, Barcelona.
- ROS, J. (1962), «Les relacions financeres entre el Principat de Catalunya i la resta del conjunt espanyol», *Serra d'Or*.
- , MONTERRAT, A. (1967), *L'aptitud financera de Catalunya*. Ed. 62, Barcelona.
- , SANTILLANA, A. (1966), «Guia de las aplicaciones de la economía a la planificación urbanística», *Anales de Economía*, C.S.I.C., oct.-des.
- SAENZ DE BURUAGA, G. (1969), *Ordenación del territorio. El caso del País Vasco*, Guadiana, Madrid.
- SAMPEDRO, MARTÍNEZ CORTINA, ESTEVE SERRANO (1964), *Perfiles económicos de las regiones españolas*, S.E.P., Madrid.
- SARDÀ, ESTAPÉ, PETIT, TRIAS, ROS (1967), «Catalunya i les finances estatals», *Serra d'Or*, juny.
- Seminari de Política Econòmica (1962). (Treball dirigit per Ernest Lluch), «La balanza comercial interior de Catalunya», *ICE*, n° 342.
- Servei d'Estudis Banca Catalana (1968), *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica*, Barcelona.
- Servicio Estudios Banco Urquijo (1965), *Estructura de la Base Económica de Catalunya*, S.E.P., Barcelona.
- Servei d'Estudis del Banc Urquijo (1968), *Aproximación a una tipología dinámica de las comarcas catalanas*. Barcelona.
- (1972), *Barcelona. Génesis y problemática del área metropolitana*, Ed. Moneda y Crédito, Madrid.
- TAMAMES, R. (1968), *Los centros de gravedad de la economía española*, Guadiana, Madrid.
- TARRACÓ, M. (1974), «El plancamiento como única alternativa posible al caos urbano de Barcelona», *CAU*.
- TERÀN, F. (1978), *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*, Gustavo Gili, Barcelona.
- TRIAS FARGAS, R. (1958), «Urbanización, localización económica y estructura económica», *Cuadernos de Arquitectura*.
- (1960), *La balanza de pagos interior*, S.E.P., Madrid.
- (1964), «Estructura de la base económica de Catalunya», Moneda y Crédito, Madrid.
- (1966), *Catalunya el modern concepte de regió econòmica*, R. Dalmau, Barcelona.
- , R., LLUCH, E. (1963), «Balance of Payment Studies for the Region of Catalonia», *Papers of the Regional Science Association*.
- Diversos autors (1962), «Noticia econòmica de Catalunya», *ICE*, n° 342, febrer.
- Diversos autors (1968-1970), *El desarrollo industrial de Cataluña* (*Població*, E. Giral; *Població activa*, J.R. Lasuen; *Renta Nacional*, J. Hortalà; *Localització industrial*, R. Pujol). Instituto de Economía de la Empresa, Barcelona.